

Кузнєцова Л.В.,

кандидат економічних наук, професор,
завідувач кафедри банківської справи
Одеського державного економічного університету

ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ФІНАНСОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКУ

Визначено методологічні підходи щодо аналізу впливу податкового регулювання на фінансові результати банку. Здійснено оцінку рівня загальної податкової віддачі вітчизняних банків, запропоновано рекомендації щодо вдосконалення оподаткування їх фінансової діяльності.

The author identifies methodological approaches to the analysis of the impact of tax regulation on the financial result of the bank; assesses the overall tax impact of domestic banks; and offers recommendations to improve the taxation of financial activities of the bank.

Ключові слова: податкове регулювання, фінансова діяльність, податкове навантаження, банківський сектор.

В умовах потреби подолання в Україні негативних наслідків глобальної фінансової кризи зростає актуальність питань адаптації механізмів податкового регулювання банківської діяльності до світових стандартів і вимог. Вплив процесів інтеграції та фінансової глобалізації, а також специфіка соціально-економічних умов розвитку вітчизняної економіки, потребують теоретичного переосмислення й обґрунтування напрямів практичного реформування системи оподаткування фінансової діяльності банківських установ. Зазначимо, що концепція реформування податкової системи України, розроблена на період до 2015 року, передбачає проведення цілісної й системної реформи у сфері оподаткування різних галузей виходячи зі стратегічної мети — побудови конкурентоспроможної ринкової економіки та інтеграції у світовий фінансовий ринок.

Податкова політика держави впливає на функціонування всіх суб'єктів фінансового ринку, у тому числі банків, тому протидією кризовим явищам має стати застосування податкових інструментів з урахуванням особливостей системи оподаткування, її гнучкості і здатності адаптуватися до сучасних умов діяльності банків України. Для досягнення поставлених цілей пріоритетного значення набуває використання інструментів податкового регулювання для активізації фінансової діяльності банку.

Необхідність реформування механізмів податкового регулювання підтверджується високим податковим навантаженням на вітчизняні банки, що послаблює їх фінансову стійкість, а ігнорування податкових ризиків у процесі управління фінансами банку може призвести до істотних негативних наслідків як у вигляді значних витрат за фінансовими санкціями, так і у вигляді втраченої вигоди через прийняття неефективних управлінських рішень. Зазначене зумовило вибір напряму проведеного дослідження у статті та підтверджує її актуальність.

Дослідженню наукових і практичних аспектів окреслених проблем присвячено праці таких зарубіжних економістів, як Дж. Сінкі, П. Роуз, Е. Василичен,

© Кузнєцова Л.В., 2009

О. Борисова. Різні аспекти податкового регулювання банківської діяльності розкрито у працях вітчизняних учених О. Данілова, В. Ходаківської, О. Десятнюк, В. Петросової.

Проте ряд актуальних питань залишається нерозкритим: більшість авторів зосереджують свою увагу на дослідженні загальнодержавної системи оподаткування й теоретичних засад податків. Разом із тим, за невеликим винятком, майже відсутні наукові праці, присвячені системі оподаткування у банківській сфері. Недостатньо уваги приділено аналізу ефективності режимів оподаткування прибутку банків, оцінці впливу податкового навантаження на розвиток банківської системи України.

Метою статті є визначення методологічних підходів щодо аналізу впливу податкового регулювання на фінансову діяльність банку. Реалізація поставленої мети обумовила вирішення таких завдань: розкрити методологічну парадигму дослідження впливу податків на діяльність установи та здійснити аналіз процесів оподаткування банківських установ України.

Узагальнивши підходи сучасних науковців до процесів формування податкової політики, ми дійшли такого висновку: розв'язання проблем розробки конкретних рекомендацій щодо податкового регулювання діяльності банку залежить від повноти розкриття методичних основ дослідження податкового механізму регулювання фінансової діяльності банку.

Важливими структурними елементами методології наукових досліджень є поняття (визначення), з допомогою яких узагальнюються й систематизуються конкретні явища. При дослідженні податкового регулювання фінансової діяльності банку такими поняттями є податкове регулювання (предмет дослідження) та фінансова діяльність банку (об'єкт дослідження). Тому, на нашу думку, при виконанні поставлених у статті завдань потрібно об'єднати ці поняття, тобто визначити їх взаємозв'язки.

Зазначимо, що податкове навантаження є частиною опосередкованого (непрямого) державного макроекономічного регулювання економіки, саме тою його складовою, де інструментами регулювання економіки є податки. Податкове регулювання — специфічна форма державного регулювання економіки, яка впливає на всю систему фінансових відносин, окремих її складових та має, переважно, жорсткий імперативний характер, адже здійснюється безпосередньо державою за визначеними у законному порядку правилами.

Вибір інструментів державного регулювання фінансової діяльності банку залежить від економічних, соціальних і політичних факторів.

До економічних факторів, які визначають вибір інструментів державного регулювання, на наш погляд, слід віднести загальні закономірності циклічного розвитку економіки, пов'язані з життєвим циклом матеріальної основи господарства будь-якого суспільства. В економічній літературі¹ вирізняють чотири види

¹ Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: Навч. посіб. — 3-тє вид., перероб. і допов. — К.: Знання України, 2006. — С. 165.

економічних циклів: 1) довгострокові, тривалістю 40—50 років, циклічні коливання (теорія довгих хвиль М. Кондратьєва); 2) середньострокові, тривалістю 15—20 років, цикли (теорія циклів С. Кузнеця); 3) короткострокові, тривалістю 3—9 років, цикли (цикл Кітчина); 4) середньострокові економічні цикли, тривалістю 10 років, які вирізняють окремо, так звані цикли К. Жугляра, котрий розглядав економічний цикл як закономірне явище, причини якого формуються у сфері грошового обігу, насамперед у сфері кредитування при порушенні закономірностей організації кредитних взаємовідносин.

Зазначені цикли в сукупності визначають економічну кон'юнктуру². Водночас на неї впливають і нециклічні фактори: рівень соціально-політичного розвитку, структура і взаємовідносини політичних сил у парламенті, процеси інтеграції, відкритість економіки та її залежність від іноземного капіталу.

Податкове регулювання, на нашу думку, як сукупність заходів непрямого впливу на економіку й соціальні процеси через зміну податкових важелів і загального рівня оподаткування в державі³, має формуватися залежно від того, на якій стадії циклу перебуває економіка країни. Сукупність певних форм, методів і способів, із яких складається податковий механізм, має бути адекватною економічній кон'юктурі та враховувати всі зазначені фактори, що сприятиме створенню оптимальних умов для мінімізації втрат від економічних криз.

Сучасний стан використання інструментів податкового регулювання свідчить, що ці проблеми не розроблені на достатньому рівні ні в теорії оподаткування, ні у практиці організації процесів оподаткування, спрямованих на справляння податків і зборів. Зазначене стосується й механізму податкового регулювання фінансової діяльності банку.

Основним видом діяльності банку як домінуючого на фінансовому ринку посередника є його фінансова діяльність, котру, на наш погляд, слід розглядати на двох рівнях.

На першому рівні фінансова діяльність розглядається у вузькому розумінні та включає в себе низку завдань із формування фінансового результату діяльності банку, розрахунку основних фінансових показників, що характеризують ефективність його діяльності, визначення прибутку й обсягів податків тощо.

На другому рівні фінансова діяльність банку розглядається в широкому розумінні, є комплексним поняттям і включає в себе три складові: здійснення банківських операцій, формування й використання фінансових ресурсів, визначення й аналіз фінансових результатів⁴.

² *Василишен Э.Н., Маршавина Л.Я.* Механизм регулирования деятельности коммерческих банков в России на макро- и микроуровне. — М.: ОАО "Издательство "Экономика", 1999. — С. 26.

³ *Десятнюк О.М.* Аксиологія ризикованості сфери оподаткування // *Фінанси України.* — 2009. — № 2. — С. 52—53.

⁴ *Процеси ціноутворення у фінансовій діяльності банку: Моногр. / За ред. Л.В. Кузнецової.* — О.: Вид-во "Атлант", 2008. — С. 14.

На розвиток цих складових впливають податкова політика держави й методи її регулювання (рис. 1).

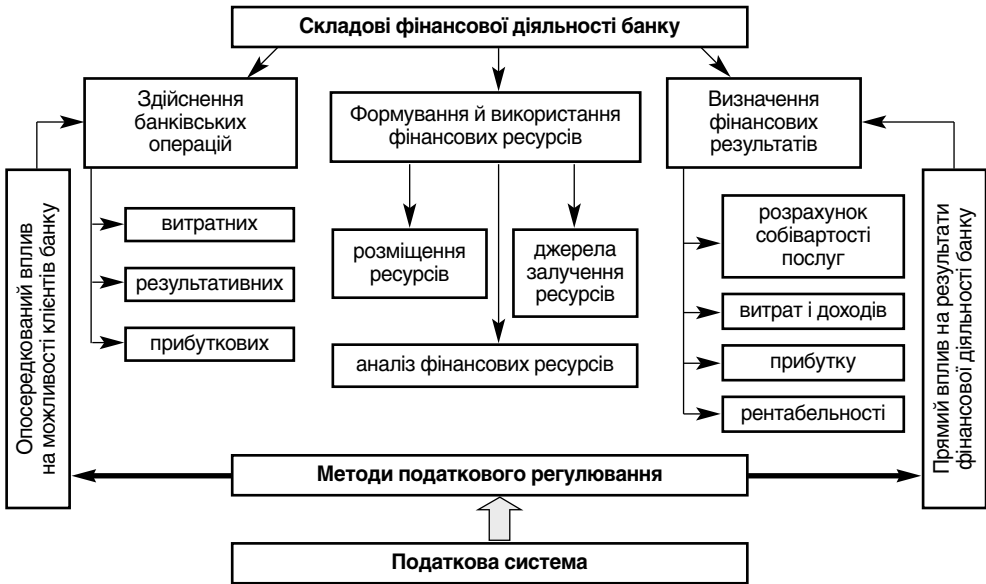

Рис. 1. Взаємозв'язок податкового регулювання й основних складових фінансової діяльності банку

Важливо зазначити, що вплив інструментів податкового механізму на фінансову діяльність банку може бути опосередкованим і прямим. По-перше, на продуктивний ряд банківських послуг впливають методи і ставки оподаткування клієнтів банку, тобто на вибір пріоритетних напрямів діяльності банку опосередковано впливає система оподаткування суб'єктів господарювання й фізичних осіб. По-друге, система оподаткування самого банку як суб'єкта господарювання прямо впливає на його фінансові результати, обсяги власних фінансових ресурсів, собівартість продуктів і послуг банку. Отже, на нашу думку, необхідність реформування податкового регулювання фінансової діяльності банку стосується як клієнтів банку (опосередкований вплив), так і безпосередньо самого банку (прямий вплив), що значно ускладнює процеси реформування податкового регулювання банківської діяльності.

Важливою складовою методології дослідження є визначення ефективності податкового регулювання, тобто аналіз реально досягнутого рівня виконання податковим регулюванням конкретного завдання. Тому наступним етапом дослідження методологічних засад податкового регулювання й визначення податкового впливу на фінансову діяльність банку є аналіз існуючої практики оподаткування банків.

Зазначимо, що системи оподаткування банківських установ різних країн мають свою специфіку (рис. 2). Порівнюючи системи оподаткування банків України

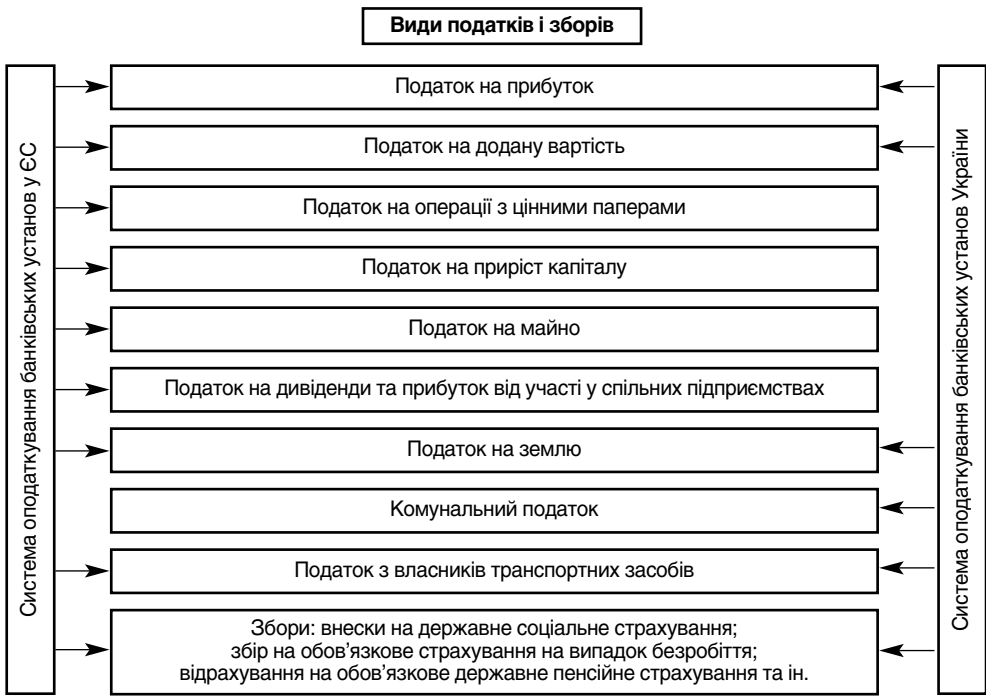

Рис. 2. Порівняльна схема систем оподаткування банків України та країн ЄС

і країн Європейського Союзу (ЄС)⁵, можна побачити, що Україна та ЄС мають лише два спільних податки (на прибуток і на додану вартість). Загалом же банки України, хоча й мають меншу кількість податків, обкладаються великою кількістю різноманітних відрахувань і зборів, що не дає їм розвиватися значними темпами. У країнах ЄС із банків (включаючи відділення іноземних банків), як правило, справляється податок на прибуток корпорацій (40—50%), місцевий податок (16—50%), податок на прибуток, виплачений у вигляді дивідендів, податок на додану вартість (5—10%). У багатьох державах — членах ЄС ПДВ не справляється з основних видів банківських доходів (процентів, комісій і т. д.), але він сплачується (у розмірі 10—20%) із доходів від операцій із лізингу, трастових операцій і зберігання цінностей у сейфах.

Зауважимо, що крім зазначених податків вітчизняні банки здійснюють обов'язкові відрахування, до яких слід віднести: внески на державне соціальне страхування, збір на обов'язкове страхування на випадок безробіття, відрахування на обов'язкове державне пенсійне страхування, відрахування у фонд страхування від нещасних випадків, плату за торговий патент, державне мито, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування по операціях з іноземною валютою, відрахування за невиконання нормативів створення робочих місць для працевлаштування інвалідів, збір за

⁵ Сычкова Е.М. Налогообложение банковской деятельности в ЕС // Банкирь. — 2005. — № 19. — С. 28.

користування послугами мобільного зв'язку, збір за забруднення навколишнього середовища, збір до Державного інноваційного фонду⁶.

Аналіз виконання податкових зобов'язань вітчизняними банками свідчить про те, що з кожним роком збільшуються обсяги сплаченого вітчизняними банками податку (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка змін податкових зобов'язань банківської системи України

Показник	Станом на початок року, тис. грн			Темпи приросту, % (2009-й до 2007 року)
	2007	2008	2009	
Доходи банків	41 645,0	68 185,0	122 580,0	194,3
Витрати банків	37 501,0	61 565,0	115 276,0	207,4
Прибуток до оподаткування	5548,8	8587,3	10 546,9	90,1
Сплачений податок	1405,1	2044,6	3245,6	131,0
Прибуток після оподаткування	4143,7	6542,7	7301,3	76,2
Рентабельність активів	1,6	1,5	1,0	-35,6

Джерела: Дробязко А., Сушко В. Банки Украины. Обобщенный портрет на фоне финансового кризиса и широкой рецессии // Финансовые риски. — 2008. — № 3—4. — С. 43; офіційний сайт Державної податкової адміністрації України (<http://www.sta.gov.ua>).

Дані таблиці свідчать, що за останні три роки витрати банківської системи зростали дещо вищими темпами, ніж отримані доходи, що є негативною тенденцією як для банківської системи, так і для економіки країни. Що стосується темпів приросту прибутку банківських установ, то слід зазначити, що вони значно відстають від темпів приросту сплачених до бюджету держави податків.

З метою визначення рівня впливу податкового обтяження на результати фінансової діяльності вітчизняних банків здійснено аналіз рівня загальної податкової віддачі групи банків м. Одеси (табл. 2).

Дані таблиці свідчать, що частка сплачених податків і зборів у прибутку банку загалом у банківській системі у 2008 році становила 65,5%. Що стосується показників групи банків м. Одеси, то лише два банки — ВАТ АБ “Південний” та АКБ “Інвестбанк” — мають нижчі значення, ніж середні у всій банківській системі — 46,8% та 52,0% відповідно, а сплачений податок на прибуток у цих банків займає найбільшу частку в обсягах сплачених податків і зборів — 53,5% та 48,1% відповідно.

Що стосується решти банків, то в більшості з них податкові платежі майже збігаються (АКБ “Порто-Франко”, ВАТ “МТБ”, АКБ “Імексбанк”) або значно перевищують (КБ ТОВ “Місто Банк”, АКБ “Фінбанк”, АКБ “Одеса-Банк”) обсяги отриманого прибутку. Слід зазначити, що у структурі податкових платежів майже всіх банків велику частку займають суми страхових зборів (внесків, що перераховані у фонди державного обов'язкового страхування). На нашу думку, результати

⁶ Данілов О.Д., Ходаківська В.П., Ключко Л.А., Горбанський Б.М. Оподаткування фінансових установ: Навч. посіб. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. — С. 232—236.

Таблиця 2. Рівень загальної податкової віддачі групи банків м. Одеси за 2008 рік

Найменування банку	Прибуток, що підлягає оподаткуванню, млн грн	Сплачено податків і зборів								Частка податків і зборів у прибутку, %
		Усього, млн грн		у тому числі				страхові збори		
		податок на прибуток		інші податки і збори		млн грн		%		
		млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	
ВАТ АБ "Південний"	246,2	61,6	53,5	14,8	12,8	38,8	33,7	46,8		
АКБ "Порто-Франко"	3,6	0,9	25,1	0,9	25,7	1,8	49,2	99,5		
ВАТ "МТБ"	34,8	8,7	27,1	3,2	10,0	20,2	62,9	92,2		
АКБ "Імексбанк"	51,2	12,8	27,4	10,9	23,3	23,1	49,3	91,4		
ТОВ "Фінростбанк"	2,6	0,7	28,2	0,5	19,6	1,2	52,2	88,1		
КБ ТОВ "Місто Банк"	5,6	1,4	17,9	1,3	16,4	5,2	65,7	139,9		
АКБ "Фінбанк"	2,2	0,5	11,8	1,1	24,9	2,9	63,3	213,0		
ТОВ КБ "СоцКом Банк"	3,9	0,9	20,0	1,4	28,6	2,5	51,4	125,3		
АКБ "Інвестбанк"	8,4	2,1	48,1	0,6	14,2	1,7	37,7	52,0		
АКБ "Одеса-Банк"	1,1	0,3	7,0	0,6	14,9	3,0	78,1	351,4		
Усього по банківській системі України	13 130,7	3310,6	38,5	1320,9	15,4	3971,3	46,1	65,5		

Джерело: офіційний сайт Державної податкової адміністрації України (<http://www.sta.gov.ua>).

проведеного аналізу дають змогу дійти висновку про високе податкове навантаження на банки.

Аналіз основних показників податкового навантаження банків України автором здійснено станом на 1 січня 2008 року. Середній показник загального податкового навантаження в цілому по банківській системі становив 12,1 %, при цьому найбільше його значення зареєстровано у ТОВ “Банк інвестицій та заощаджень” — 38,9 %, найменше — у ТОВ КБ “Фінансова ініціатива” — 2,7 %. Середнє податкове навантаження з податку на прибуток вітчизняної банківської системи становило 4,66 %. Найбільше значення показника становило 21,5 % у ЗАТ “Сітібанк Україна”, найменше — у шести банків: ВАТ “Родовід Банк”, АКБ “Ерсте Банк”, ВАТ “Кредобанк”, ВАТ КБ “Промекономбанк”, Міжнародний Інвестиційний Банк, ЗАТ “Український банк реконструкції та розвитку”.

Зниження дохідності і стабільності банківської системи, погіршення фінансового стану банківського сектору економіки України у 2009 році, на наш погляд, теж підтверджують необхідність подальшого дослідження й удосконалення податкових методів регулювання фінансової діяльності банку.

Важливо зазначити, що головною метою державного регулювання банківської діяльності на перспективу є подолання кризових явищ, активізація кредитної діяльності банків і підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, які є частиною національного багатства. Оподаткування банків покликане забезпечити, з одного боку, сприятливі макроекономічні умови для формування банківської системи, стійкої до кон’юнктурних коливань, з другого — перетворення її на активний інструмент інвестиційного процесу й економічного зростання.

Необхідність проведення наукових досліджень щодо вдосконалення методів оподаткування банків підсилюється суперечливістю вимог існуючої системи податкових відносин держави з банківським сектором і, відповідно, характером висунутих пропозицій щодо їх зміни. Оподаткування банківського прибутку є способом державного впливу на переорієнтацію фінансових потоків із банківського у виробничий сектор. Проте в умовах існуючої макроекономічної ситуації у країні, зокрема, при постійному збільшенні обсягів резервування всіх активних операцій банків, особливо кредитних, забезпечити окупність позичок у потрібний термін неможливо, тому банки збільшують позичкові проценти, що сприяє ще більшому скороченню платоспроможного попиту на позички з боку реального сектору економіки та перешкоджає створенню умов для подолання кризових явищ.

У цілому невважене державне регулювання банківської діяльності негативно позначається на інвестиційній стратегії банків, підсилюючи ізоляцію сектору від реального й відірваність банківського капіталу від виробничого, поглиблюючи розрив у русі грошових, фінансових і матеріальних потоків.

Подолання цього розриву ускладнюється впливом податкового механізму не лише на попит, а й на пропозицію позичкового капіталу. Економічна політика держави щодо банківської системи перешкоджає реалізації кредитного потенціалу банків із метою реструктуризації економіки, що у сукупності знижує значимість

позикового капіталу у відродженні відтворювального процесу на макро- і мікрорівнях.

Безсумнівно, що подальше функціонування банківського сектору, подолання проблеми довіри населення, активізація кредитної діяльності, поліпшення якості кредитного портфеля неможливі без активізації зв'язків банківського й виробничого секторів економіки на макрорівні та взаємодії конкретних банків із підприємствами на мікрорівні.

Резюмуючи проблеми оподаткування комерційних банків України, наведемо такі висновки.

1. Для створення умов щодо реформування методів податкового регулювання фінансової діяльності банку потрібно: виявити суттєві зв'язки між станом, динамікою, перспективою розвитку банківського сектору економіки й системою його оподаткування, для чого слід проаналізувати обсяг і структуру податкових платежів банків, установивши їх участь у формуванні доходів бюджету; оцінити виконання банками як платниками податків своїх податкових зобов'язань; зробити розрахунок напруженості податкового тягара банківського сектору (з урахуванням податків і всіх форм резервування банківських операцій); проаналізувати вплив податків на стійкість банківського сектору; встановити регулюючий, мотиваційний вплив системи оподаткування банків, зокрема вплив податків на їхню інвестиційну активність.

2. Методологічно важливим є визначення ефективності податкового регулювання, тобто очікуваного чи реально досягнутого ступеня виконання податковим регулюванням конкретного завдання або досягнення ним конкретної мети. Необхідно запровадити податкові пільги не лише для банків, які здійснюють фінансування розвитку пріоритетних галузей промисловості, а й для підприємств, що фінансуються, тобто розвивати методи як прямого, так і опосередкованого податкового регулювання.

3. Для розвитку податкового стимулювання інвестиційної активності банківського сектору потрібно створити інституційно-правове й економічне середовище, засноване на врахуванні дій загальних закономірностей економічних циклів, що сприятиме формуванню адекватної умовам економічної кон'юнктури податкової політики держави.